

RECEPCIJA POSTMODERNIH SLIKANIC

Dragica Haramija

Filozofska fakulteta in Pedagoška fakulteta, Maribor

Janja Batič

Pedagoška fakulteta, Maribor

UDK 087.5:028.5

Slikanice so hibridna umetnost, saj jih, podobno kakor film in gledališče, doživljamo simultano v času in prostoru. So posebna oblika knjig, ki združuje jezikovni in likovni kod sporočanja. V prispevku so predstavljene temeljne značilnosti postmoderne slikanice in posledično njena recepcija: netradicionalnost podajanja zgodbe, nelinearnost, zorni kot dogajanja, kolaž likovnih govoric, nenavadna oblika, interakcija, medbesedilnost, večpomenskost, posmehovalni ton in naslovniška odprtost.

slikanica, postmoderni elementi, medbesedilnost, večpomenskost, naslovniška odprtost

The picture book is considered a hybrid art form, since it offers, like film and theatre, a simultaneous experience of time and space. Moreover, this is a special book form merging visual language and the written word. This piece outlines the main characteristics of the postmodern picture book and, consequently, its reception: non-traditional plot structure, non-linearity, point of view, variety of illustration styles, unusual form, interaction, intertextual references, multiple meanings, mocking tone, and wider age span and range of reading levels.

picture book, postmodern elements, intertextual references, multiple meanings, wider age span and range of reading levels

1 Uvod

Lawrence R. Sipe v članku *How Picture Books Work: A Semiotically Framed Theory of Text-Picture Relationship* (1998) ugotavlja, da slikanica sodi k t. i. hibridnim umetniškim oblikam, kot sta gledališče in film, saj jo doživljamo simultano v času in prostoru. Slikanica je posebna oblika knjige, ki za ustvarjanje zgodbe uporablja literarna in likovna izhodišča, torej jezikovni in likovni kod, zato je multimodalno (večpripovedno) delo. Pomembne so tri sestavine: besedilo, ilustracija in oblikovanje obeh v (enovito) celoto. Ob preučevanju slikaniškega gradiva sva ugotovili (Haramija, Batič 2013: 35), da smemo med slikanice za otroke prištevati dela, v katerih je likovni delež obvezno večji kakor besedilni, besedilo pa načeloma ne presega 1800 besed oz. približno pet strani strnjene besedila formata A4, razporejenega po vsej slikanici. Otroška slikanica ima tudi specifične teme in jezikovne prvine literarnega dela, pri čemer upošteva otrokov kognitivni razvoj. Glede na

stopnjo interakcije med besedilom in ilustracijo pa se slikanice uvrščajo med dve skrajnosti, in sicer od najbolj šibke, ki osvetli besedilo, do intenzivne, ki besedilu spreminja pomen.

V nadaljevanju želiva predstaviti in ob primerih iz slovenske slikaniške zakladnice osvetliti elemente, ki so jih različni raziskovalci označili kot značilne za postmoderno slikanico. Pri tem pa je treba poudariti ugotovitev Marie Nikolajeve (2012: 55), ki jasno razmeji obdobje postmodernizma od značilnosti postmoderne slikanice: »Oznaka postmodernizem ni toliko vprašanje zgodovinskega obdobja kot posebne estetike in filozofije; zatoj bi bilo netočno reči, da se postmoderne slikanice pojavijo v devetdesetih letih. Nasprotno, večina slikanic, ki izhajajo danes, ne kaže nobenih lastnosti postmodernizma.«

Michèle Anstey (2002: 447) za postmoderne slikanice pravi:

Pisec besedila in ilustrator zavestno vključujeta številna pomagala, ki so namenjena temu, da prekinajo pričakovanja bralca in ustvarjajo več pomenov in načinov branja knjige. Te knjige izpodbijajo tradicionalno publiko bralcev slikanic. Tradicionalno so bile slikanice namenjene mladim, neizkušenim bralcem. Postmoderna slikanica pa je namenjena širšemu krogu bralcev.

K lastnostim postmoderne slikanice Bette P. Goldstone (2001: 363–366) prišteva: nelinearnost, besedilo se nanaša samo nase, sarkastičen ali posmehovalen ton in neavtoritativnost v besedilu.

2 Postmoderni elementi slikanice in njihova recepcija

Postmoderni elementi slikanice od bralca, da ta sploh lahko sestavi pomen, zahtevajo branje besedila in ilustracij, kajti šele oba koda, ko ju združimo, podajata celotno zgodbo.

2.1 Netradicionalnost podajanja zgodbe

Anstey in Bull (2000, v: Anstey 2002: 447) kot pomembno značilnost izpostavljata netradicionalno podajanja zgodbe, likov in prizorišč, ki zahtevajo drugačne načine branja in gledanja. To sta dosegli pisateljica Majda Koren in ilustratorica Tina Brinovar v obojestranski slikanici *Nace in Rudi/Lipe* (2012). Netradicionalnost se kaže v tem, da sta podana dva zorna kota pravzaprav iste zgodbe. V *Nace in Rudi* je zgodba podana skozi zorni kot bratov, ki imata psa Lipeta. V zgodbi *Lipe* pa je podan zorni kot psa Lipeta. Slikanica izstopa po svoji obliki, saj je treba knjigo brati z dveh začetkov; tako sta obe platnici pravzaprav naslovnici.

2.2 Nelinearnost

Bette P. Goldstone (2001: 363) navaja nelinearnost kot eno od lastnosti postmodernih slikanic, pri čemer ugotavlja: »Deli zgodbe so lahko pomešani ali manjkajo, bralec se lahko pomika naprej in nazaj po besedilu, znotraj enega besedila lahko sobiva več zgodb.« Avtorska slikanica Lile Prap *1001 pravljica* (2005) je »pravljичni labirint«, kot je zapisala avtorica v navodilu za branje, saj lahko vsak bralec vedno znova »sestavi« drugačno zgodbo: »Če boste zelo radovedni, boste v knjigi našli

mного, mnogo, mnogo pravljic, morda celo tisoč in eno« (Prap 2005: 5). Slikanico je treba brati kot sestavljanko, saj bralec že na začetnih dveh straneh odbira, katero zgodbo bo bral. Posamezni delčki (ena stran slikanice) so napisani tako, da se logično navezujejo drug na drugega, ne glede na zaporedje prebranega besedila. Možnosti sestavljanja zgodb je kar 2^{64} . Konec zgodbe je, ko bralec izbere črno piko, ki ga ne vodi na naslednjo morebitno stran branja. Koncu je vedno dodano navodilo: »Zapri knjigo in poglej na zadnjo stran.« Na hrbtni strani je upodobljena črna luknja, ki – da otrok ne bi bilo strah – »požre vse pravljice, z njihovimi čarovnicami, volkovi in pošastmi vred. Če si jih želiš znova srečati, obrni knjigo in jo odpri na prvi strani. Z veseljem bodo prilezli iz luknje in se ti pridružili pri novi bralni pustolovščini« (prav tam: hrbtna stran).

Nelinearnost ni nujno samo lastnost glavnega besedila, ampak je lahko dosežena z vključevanjem intraikoničnega besedila, ki lahko znotraj slikanice ustvari povsem novo zgodbo. Intraikonično besedilo so vsi besedni zapisi, ki so del ilustracije in ne spadajo v glavno besedilo (prim. Nikolajeva, Scott 2006). V slikanici Svetlane Makarovič in Andreje Peklar z naslovom *Coprniški muc* (2008) je ilustratorica v ilustracijo vključila navodila za čaranje v nemškem jeziku, zapisana v gotici. Upodobila je muca, ki se sklanja nad debelo knjigo, v kateri med drugim piše: »Zum Erst: finden Sie eine Reise-machine«. Navodilom so dodane ilustracije metle in metle s stolom (»Luxuz Model«). Ilustratorica je tako v tem delu slikanice prekinila linearnost pesnitve, a le za tiste bralce, ki razumejo nemški jezik.

2.3 Zorni kot dogajanja

Besedilo ali slike so zasnovane tako, da bralec knjigo bere na določen način in skozi oči določenega lika (Anstey, Bull 2000 v: Anstey 2002: 447). To lahko zasledimo v že prej predstavljeni slikanici Majde Koren z ilustracijami Tine Brinovar, kjer beremo zgodbo z zornega kota bratov in z zornega kota psa Lipeta. Primer takšnega podajanja je tudi slikanica Petra Svetine in Damijana Stepančiča *Čudežni prstan* (2011). Temeljna tema te realistične kratkoprozne zgodbe je osamljenost upokojene operne pevke Ljudmile Krasinc. Ilustrator podobe zasnuje tako, da ne zajame celotnega opisanega prizora, temveč v središču postavi izsek dogajanja, zato postane osrednji prizor le ena od informacij.

2.4 Kolaž likovnih govoric

Ena od značilnosti postmoderne slikanice je uporaba različnih likovnih govoric, ki od bralca zahtevajo poznavanje likovnega jezika (Anstey, Bull 2000 v: Anstey 2002: 447). Ilustrator lahko v isti ilustraciji uporabi različne pristope, na primer naslikanim podobam doda hitro risbo. Primer takšnega pristopa so ilustracije Ane Razpotnik Donati v slikanici Vesne Radovanovič *Dedkovo kolo* (2008). Bralec bo v naslikanih podobah prepoznal osrednjo likovno pripoved, hitro risbo pa bo razumel kot skico, osnutek, neko navodilo in kot dopolnitev osrednje ilustracije.

2.5 Nenavadna oblika

Eden od zanimivejših (in na prvi hip morebiti tudi najbolj privlačnih) elementov postmoderne slikanice je drugačna oz. nova in nenavadna oblika knjige ter postavitve besedila in ilustracij, ki izzove bralčevo vedenje o tem, kako brati knjigo (Anstey, Bull 2000 v: Anstey 2002: 447); v najširšem smislu jih imenujemo premične knjige (knjige z vrtljivimi elementi, v obliki kukala, z zavihki ali okenci). Takšna je slikanica pisatelja Ferija Lainščka in ilustratorja Marjana Mančka *Cufek modrijan* (1989). Slikanica izstopa po posebni zasnovi oz. »modelu SLIK-SLIK«, ki ga je v naš prostor uvedel Feri Lainšček in ki od bralca zahteva več dejavnosti kot običajna slikanica. Šele ko bralec s sestavljanjem posameznih koščkov ilustracije ustvari celoto, je mogoče prebrati novo zgodbo. Hkrati nenavadna oblika knjige spodbuja igro in igrivost, ki ju Maria Nikolajeva (2012) prepoznava kot pomembni sestavini postmoderne slikanice.

2.6 Intenzivna interakcija med besedilom in ilustracijami

Za postmoderno slikanico je značilno, da ima intenzivno razmerje (interakcijo) med sporočanjškima kodoma. Perry Nodelman (1996: 240–241) v monografiji *The Pleasures of Children's Literature* ugotavlja, da »slikanica vsebuje vsaj tri zgodbe: eno pripovedujejo besede, drugo prikazujejo slike, tretja pa je rezultat kombinacije prvih dveh. V nekaterih najzanimivejših slikanicah obstaja tretja zgodba, tista, ki jo pripovedujejo besede in slike skupaj in ki nastane iz protislovja med prvo in drugo zgodbo.«¹ Maria Nikolajeva in Carole Scott sta v monografiji *How Picturebooks Work* (2001) takšno razmerje poimenovali interakcija, pri čemer sta utemeljili tri oblike: simetrično, komplementarno in stopnjevano. Običajno lahko izredno močni interakciji med besedilom in ilustracijami sledimo v avtorskih slikanicah; izjemen primer te vrste slikanice je delo Lile Prap *Kam gredo sanje* (2008). Besedilo lirske pesmi je razporejeno v štirinajst ilustracij, ki prikazujejo glavni literarni lik – dečka. Ta potuje z različnimi prevoznimi sredstvi (avtomobil, ladja, letalo, podmornica ...). Interakcija besedilnega in likovnega dela je tako intenzivna, da šele oba dela, prebrana sočasno, oblikujeta pomensko celoto.

2.7 Medbesedilnost

Medbesedilnost, ki od bralca zahteva, da za razumevanje pomena uporabi že prej pridobljeno znanje (Anstey, Bull 2000 v: Anstey 2002: 447), je izrazito prisotna v že omenjeni slikanici Lile Prap *1001 pravljica* (2005). Literarni liki so znani, njihove temeljne lastnosti so vzete iz bogate zakladnice ljudskih in klasičnih umetnih pravljic, zato mora otrok najprej poznati te, da lahko razume pomen sestavljene zgodbe.

Medbesedilnost pa se ne dogaja le na ravni besedilnega dela, ampak tudi likovnega. V slikanici Petra Svetine *O mrožku, ki si ni hotel striči nohtov* (1999) je ilustratorka Mojca Osojnik uporabila element iz pravljice bratov Grimm o Janku in

¹ Takšno protislovje je seveda mišljeno pozitivno, saj ne gre za primere, ko npr. ilustrator glede na podatke iz besedila »napačno« predstavljeno like, dogodke ali prizorišča.

Metki. Mrožek za seboj ne pušča drobtinic in kamenčkov, temveč v morje spušča papirnate ladjice, medtem ko pljuje v širni svet.

2.8 Večpomenskost

Anstey in Bull (2000 v: Anstey 2002: 447) v postmoderne slikanici prepoznavata večpomenskost, zato ta lahko nagovarja različne skupine bralcev, torej je naslovniško odprta. Primer je Prešernova *Zdravljica* (2013) z ilustracijami Damijana Stepančiča. Ilustrator je vsako kitico postavil v dvostransko ilustracijo, ilustracije pa zasnoval kot kolaž različnih podob in figur, med katerimi so prepoznavni portreti znanih Slovenk in Slovencev. Dodane so tudi podobe, kot so situla iz Vač, motiv *Sejalca*, Černigojeva upodobitev Srečka Kosovela itn.

2.9 Posmehovalni ton

Bette P. Goldstone (2001: 365) pravi: »Otroške knjige so po svoji naravi pogosto igrive. Vendar pa postmoderne knjige vsebujejo igrivost, ki se posmehuje v pikrih ali ironičnih tonih.« Posmehovalni ton je v slikanicah dosežen na ravni besedila, lahko pa tudi na ravni ilustracije. Slednje lahko zasledimo v slikanici Frana Milčinskega in Ane Razpotnik Donati *V Butalah sejejo sol* (2013). Ilustratorka je besedilo »Pot stane, sol ni zastonj in še se zgodi, da je nimaš, kadar bi jo najbolj potreboval« (Milčinski 2013: 9) postavila v dvostransko ilustracijo. Upodobila je pogled na kuhinjo in v ilustracijo dodala reprodukcijo Groharjevega *Sejalca* (iz leta 1907). Medbesedilnost navedenega primera (torej že pridobljeno znanje o motivu sejalca in likovni umetnosti nasploh) je predpogoj za razumevanje ironije, ki jo je v slikanico vnesla ilustratorka. Motiv sejalca ima v likovni umetnosti pomembno mesto ali, kot pravi Tomaž Brejc (1982: 102), ta slika je Groharja povezala v »pomembno motivno verigo, ki se je iz realističnega izhodišča [...] vse bolj spreminjala v alegorično postavo s simboličnimi konotacijami«. Beti Žerovc (2012: 146) *Sejalca* označi za nadaljevanje slike *Pomlad* (1903) in zapiše, da je *Sejalec* sodil »v isti sklop podob rasti, svetosti zemlje, večnega in neustavljivega obnavljanja, le da je namesto dekliškega mladostništva in nedozorelosti prikazoval Slovincem tako zelo zaželeno možato zrelost.« Ironija je torej očitna; ilustratorka se s tem, ko v zgodbo o brezplodnem sejanju vnese podobo sejalca, globoko posmehne človeški neumnosti, samozadostnosti in omejenosti.

3 Sklep

Ob analizi posameznih postmodernih elementov v slovenskih slikanicah sva ugotovili, da lahko izpostavimo dve temeljni lastnosti tovrstnih slikanic. Prva je tesna interakcija med besedilnim in likovnim delom. Še več: težko bi govorili o dveh delih, literarnem in likovnem, saj gre za tako intenzivno prepletenost obeh kodov, da oblikovno in vsebinsko ni jasne meje, kaj naj razumemo kot besedilo in kaj kot ilustracijo. Besedilo se oblikovno popolnoma prilagodi ilustraciji, ilustrator pa z intrakoničnim besedilom posega po jezikovnem kodu sporočanja. Besedilo torej sporoča tudi s svojo obliko in z velikostjo pisave ter umeščenostjo v likovno kompozicijo ilustracije. Ilustracije pa z upodobljenimi motivi, zornim kotom in načinom likovnega

oblikovanja globoko posegajo v vsebino besedila in ga sooblikujejo. Zaradi intenzivnosti interakcije med literarnim in likovnim kodom je treba pri slikanici prebrati in opazovati vse njene elemente, da bi bralec sestavil zgodbo. Carol Driggs Wolfenberger in Lawrence R. Sipe poudarjata (2007: 274):

V slikanicah besede in slike nikoli ne povedo točno iste zgodbe. Bralčevo pozornost pritegne ravno to razhajanje zgodb, ki jih razlagata besedilo in ilustracija. Bralec poskuša razrešiti razhajanje med tem, kar vidi, in tem, kar bere ali sliši. Kakovostne slikanice ustvarijo igralno polje, v katerem bralec raziskuje in eksperimentira z zvezo med besedilom in sliko.

Kakovost obravnavanih slikanic je v večpomenskosti, ki jo vzpostavlja močna interakcija med besedili in ilustracijami, pri čemer je recepcija odvisna od sočasnega branja literarnega in likovnega dela slikanice. Pomembni elementi – ob že izpostavljeni interakciji slikanice – so tudi oblikovne posebnosti slikanice (parabesedilo, tipografija, format in oblika) ter posebne izrazne možnosti (podajanje prizorišča, intraikonično besedilo, tempo in dinamika v slikanici ipd.). Parabesedilo (naslovnica, vezni listi in notranja naslovnica) ter besedilo in notranje ilustracije namreč šele ob sočasnem branju obeh sporazumevalnih kodov (literarnega in likovnega) bralec podajajo vse informacije za sestavljanje pomenov zgodb. Postmoderne slikanice ni mogoče brati zgolj kot linearno besedilo, saj to ne podaja vseh informacij. Ilustracija z likovnim jezikom in likovno govorico ilustratorja pomembno sooblikuje poetiko slikanice, saj v večini primerov natančneje kakor besedilo določa prizorišče, književni čas, zorni kot pripovedovanja, gibanje in zaporedje dogodkov.

Druga temeljna lastnost je medbesedilnost, ki je predpogoj za večpomenskost postmoderne slikanice. Medbesedilnost poteka na ravni besedila in ilustracije: besedilo se navezuje na že znano besedilo (*1001 pravljica* Lile Prap), ilustracija se navezuje na znano besedilo (*O mrožku, ki si ni hotel striči nohtov* Petra Svetine in Mojce Osojnik) ali pa se ilustracija navezuje na že obstoječo likovno podobo in jo na novo interpretira (Prešernova *Zdravljica* z ilustracijami Damijana Stepančiča). Večpomenskost je tako posledica različnih povezav med besedili in likovnimi podobami, ki jih bralec prepozna.

Posledica interakcije in medbesedilnosti je lahko tudi spreminjanje pomenov morfoloških značilnosti besedila, kar najlažje opazimo pri tistih literarnih delih, ki sodijo v literarni kanon (npr. Prešernova *Zdravljica* z ilustracijami Damijana Stepančiča postane predstavitev kulturne zgodovine Slovencev), ali pri besedilih, ki so bila večkrat ilustrirana (npr. *Pekarna Mišmaš* Svetlane Makarovič, kjer je Jedrt v ilustracijah Gorazda Vahna veliko bolj negativna kakor pri Kostji Gatniku).

Ugotovimo lahko, da so slikanice s postmodernimi elementi naslovniško odprte, saj ne nagovarjajo samo otroka, temveč tudi odraslega (posrednika besedila ali samostojnega bralec slikanice). Bralec mora v postmoderni slikanici prebrati besedilo in ilustracije (tudi vse ilustracije, ki so vključene v parabesedilo) ter ob sopostavljanju obojega razumeti in doživeti zgodbo. Težava nastane pri samem branju slikanice, ki ga običajno razumemo kot branje besedila in ob tem še ogled ilustracij. V postmoderni

slikanici se besedilo in ilustracija ne podvajata (ne dajeta istih informacij), temveč se dopolnjujeta ali/in nadgrajujeta, zato zgolj branje besedila za sestavljanje pomenov ne zadošča. Vizualna pismenost vseh naslovnikov postmoderne slikanice je torej temeljni pogoj za celotno branje, razumevanje, doživljanje in vrednotenje slikanice. Kakovostna postmoderna slikanica lahko bralcem vseh starosti nudi izjemno literarno in likovno doživetje, hkrati pa je vsem dostopna umetnost.

Literatura

- ANSTEY, Michèle, 2002: »It's not all black and white«: Postmodern picture books and new literacies. *Journal of Adolescent & Adult Literacy* 45/6. 444–457.
- BREJC, Tomaž, 1982: Slovenski impresionisti in evropsko slikarstvo. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani in Partizanska knjiga, TOZD Založba.
- DRIGGS WOLFENBERGER, Carol, SIPE, Lawrence R., 2007: A Unique Visual and Literary Art Form: Recent Research on Picturebooks. *Language Arts* 84/3. 273–280.
- GOLDSTONE, P. Bette, 2001: Whaz up with our books? Changing picture book codes and teaching implications. *The Reading Teacher* 55/4. 362–370.
- HARAMIJA, Dragica, BATIČ, Janja, 2013: *Poetika slikanice*. Murska Sobota: Franc-Franc.
- KOREN, Majda, BRINOVAR, Tina, 2012: *Nace in Rudi/Lipe*. Ljubljana: KUD Sodobnost International. (Zbirka Biberbav)
- LAINŠČEK, Feri, MANČEK, Marjan, 1989: *Cufek modrijan*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- MAKAROVIČ, Svetlana, PEKLAR, Andreja, 2008: *Coprniški muc*. Dob pri Domžalah: Miš.
- MILČINSKI, Fran, RAZPOTNIK DONATI, Ana, 2013: *V Butalah sejejo sol*. Ljubljana: Sanje.
- NIKOLAJEVA, Maria, 2012: Play and Playfulness in Postmodern Picturebooks. Lawrence R. Sipe, Sylvia Pantaleo (ur.): *Postmodern Picturebooks: Play, Parody, and Self-Referentiality*. New York, London: Routledge, Taylor & Francis Group. 9–21.
- NIKOLAJEVA, Maria, SCOTT, Carole, 2006: *How Picturebooks Work*. New York, London: Routledge, Taylor & Francis Group.
- NODELMAN, Perry, 1988: *Words about pictures*. Athens, London: The University of Georgia Press.
- PRAP, Lila, 2005: *1001 pravljica*. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Zbirka Žlabudron)
- PRAP, Lila, 2008: *Kam gredo sanje*. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Zbirka Žlabudron)
- PREŠEREN, France, STEPANČIČ, Damijan, 2013: *Zdravljica*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- RADOVANOVIČ, Vesna, RAZPOTNIK DONATI, Ana, 2008: *Dedkovo kolo*. Murska Sobota: Ajda, IBO Gomboc. (Zbirka Modri planet)
- SIPE, Lawrence R., 1998: How Picture Books Work: A Semiotically Framed Theory of text-Picture Relationships. *Children's Literature in Education* 29/2. 97–108.
- SVETINA, Peter, OSOJNIK, Mojca, 1999: *O mrožku, ki si ni hotel striči nohtov*. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Knjižnica Čebelica; 386)
- SVETINA, Peter, STEPANČIČ, Damijan, 2011: *Čudežni prstan*. Ljubljana: Vodnikova založba (DSKG), KUD Sodobnost International. (Gugalnica: zbirka najboljših slikanic)
- ŽEROVC, Beti, 2012: *Slovenski impresionisti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.